

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.36>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Роговенко О.В.,
*доктор юридичних наук,
професор кафедри адміністративного та інформаційного права
Сумського національного аграрного університету
ORCID: 0000-0003-2887-9339*

Коваленко Е.В.,
*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
зі спеціальності 081 «Право»
Сумського національного аграрного університету*

Роговенко О.В., Коваленко Е.В. Конституційно-правові основи права на інформацію: український досвід.

У сучасному демократичному суспільстві право на інформацію є одним з основоположних прав людини, що забезпечує прозорість влади, активну участь громадян у суспільно-політичному житті та є передумовою для реалізації інших конституційних прав. Актуальність дослідження посилюється в умовах трансформації інформаційного простору, розвитку цифрових технологій та європейської інтеграції України, що вимагає постійного вдосконалення конституційно-правового регулювання інформаційних правовідносин.

Метою статті є комплексний аналіз конституційно-правового регулювання права на інформацію в Україні, систематизація та оцінка ефективності відповідних нормативно-правових актів. Для досягнення цієї мети застосовано сукупність наукових методів: історико-правовий метод; доктринальний аналіз для вивчення наукових підходів до розуміння сутності цього права (як інструменту громадського контролю та як суб'єктивного права особи); порівняльно-правовий метод для зіставлення вітчизняного законодавства з міжнародними стандартами; а також нормативний аналіз для систематизації та оцінки системи законодавства, що регулює інформаційні правовідносини.

У результаті дослідження встановлено, що право на інформацію в Україні є результатом тривалого історичного процесу і має багатокомпонентну структуру, що включає право на отримання, доступ до публічної інформації, захист від неправдивої інформації та інформаційну приватність. Доведено, що конституційне закріплення цього права отримує конкретизацію в розгалуженій системі законодавчих та підзаконних актів, що забезпечують його практичну реалізацію. Проаналізовано, як розвиток цифрових технологій розширює можливості для реалізації цього права, але також створює нові виклики. Зроблено висновок, що право на інформацію є динамічним інститутом, що вимагає постійного розвитку відповідно до сучасних суспільних потреб.

Практичне значення статті полягає в узагальненні теоретичних підходів та систематизації правового регулювання, що може бути використано для подальших наукових досліджень, а також слугувати основою для вдосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: конституційно-правове регулювання, право на інформацію, публічна інформація, інформаційні правовідносини, інформаційне суспільство, свобода слова.

Rohovenko O.V., Kovalenko E.V. Constitutional and legal foundations of the right to information: the Ukrainian experience

In a modern democratic society, the right to information is one of the fundamental human rights. It ensures government transparency, enables active civic participation in socio-political life, and serves as

a prerequisite for the realization of other constitutional rights. The relevance of this study is amplified by the transformation of the information space, the rapid development of digital technologies, and Ukraine's ongoing European integration, all of which necessitate continuous improvement of the constitutional and legal regulation of informational legal relations.

The purpose of this article is to conduct a comprehensive analysis of the constitutional and legal regulation of the right to information in Ukraine, to systematize relevant legal acts, and to assess their effectiveness. To achieve this goal, a set of scientific methods is employed, including: the historical and legal method; doctrinal analysis to explore scholarly approaches to understanding the essence of this right (as a tool of public oversight and as a subjective right of the individual); comparative legal method to juxtapose national legislation with international standards; and normative analysis to systematize and evaluate the legislative framework governing informational legal relations.

The study reveals that the right to information in Ukraine is the result of a long historical evolution and possesses a multi-component structure, encompassing the right to receive information, access to public information, protection against false information, and informational privacy. It is demonstrated that the constitutional enshrinement of this right is concretized through a broad system of legislative and subordinate acts that ensure its practical implementation. The analysis also highlights how the development of digital technologies expands the possibilities for exercising this right, while simultaneously introducing new challenges.

The article concludes that the right to information is a dynamic legal institution that requires ongoing development in response to contemporary societal needs.

The practical significance of the article lies in the generalization of theoretical approaches and the systematization of legal regulation, which may serve as a foundation for further academic research and for improving existing legislation.

Key words: constitutional and legal regulation, right to information, public information, informational legal relations, information society, freedom of speech.

Постановка проблеми. Право на інформацію є одним із основоположних прав людини в демократичному суспільстві, що забезпечує можливість громадян брати участь у суспільно-політичному житті, здійснювати контроль за діяльністю органів влади та приймати обґрунтовані рішення. В умовах розбудови демократичної правової держави в Україні питання ефективного конституційно-правового регулювання права на інформацію набуває особливої актуальності.

Трансформація інформаційного простору, розвиток цифрових технологій, необхідність забезпечення прозорості влади та протидії корупції, а також процеси європейської інтеграції України зумовлюють потребу в постійному вдосконаленні правового регулювання інформаційних відносин.

Метою статті є комплексний аналіз конституційно-правового регулювання права на інформацію в Україні та систематизація нормативно-правових актів, що регулюють інформаційні правовідносини, та оцінити їхню ефективність.

Стан опрацювання проблематики. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблема конституційно-правового регулювання права на інформацію є однією з ключових у сучасній юридичній науці України. Дослідження цієї проблематики проводилися багатьма вітчизняними та зарубіжними науковцями, що дозволило сформувати значну теоретико-правову базу. Так, значну увагу історичному розвитку права на інформацію приділяли В. Горобцов, Х. Кметик-Подубінська, В. Федоренко та В. Нестерович, які досліджували генезу цього права від давніх часів до сучасності. Їхні роботи закладають основу для розуміння еволюції інформаційних правовідносин та їхнього конституційного закріплення в Україні. Теоретичні аспекти та зміст права на інформацію глибоко розкрито в працях таких вчених, як В. Політанський та А. Правдюк. Вони аналізують концептуальні підходи до розуміння цього права, розмежовуючи його як інструмент громадського контролю за владою та як комплексне суб'єктивне право особи. Незважаючи на значну кількість наукових праць, що присвячені окремим аспектам проблеми, недостатньо опрацьованим залишається питання комплексного аналізу конституційно-правового регулювання права на інформацію з урахуванням сучасних викликів, пов'язаних із трансформацією інформаційного простору та процесами європейської інтеграції України.

Виклад основного матеріалу. У ХХІ столітті інформація набула статусу стратегічного ресурсу, що визначає темпи та якість розвитку суспільства, держави й особистості. В умовах глобальних трансформацій та становлення інформаційного суспільства, право на інформацію є не

просто декларативною нормою, а фундаментальним елементом демократичного устрою. Воно забезпечує прозорість діяльності органів влади, активну участь громадян у суспільному житті та є необхідною передумовою для реалізації інших конституційних прав і свобод. Закріплення цього права на рівні Основного Закону є свідченням зрілості правової системи та гарантією захисту особистості в умовах динамічних інформаційних потоків.

Для глибокого розуміння природи права на інформацію слід звернутися до історичної ретроспективи його формування, що тісно пов'язана з еволюцією політичних режимів на українських землях. Як зазначає В. Горобцов, історія розвитку цього права в Україні умовно поділяється на три ключові етапи, кожен з яких надавав нових якісних характеристик праву на інформацію та доступу до неї.

Перший етап охоплює давньоруський та національно-визвольний періоди (IX–XII ст. – 1917–1918 рр.). У цей час інформаційна взаємодія мала переважно усну форму, а участь громадян у суспільному житті реалізовувалася через віче, збори та інші форми народного волевиявлення. Інформація була елементом колективного управління, а її доступність визначалася традиціями громадського самоврядування.

Другий етап – радянський період (1917–1991 рр.) — характеризувався тотальним централізованим контролем над інформаційними потоками, жорсткою цензурою та штучним обмеженням доступу до незалежних джерел. Право на інформацію було підпорядковане ідеологічним потребам держави, а громадяни фактично позбавлялися можливості вільного обміну інформацією та формування власних незалежних поглядів.

Третій, сучасний етап – незалежна Україна (з 1991 р.) – розпочався з поступового формування правової бази, що гарантує відкритість влади, прозорість прийняття рішень та доступ громадян до інформації. Прийняття Конституції України у 1996 році стало переломним моментом, який закріпив право на інформацію як конституційно гарантоване [1].

Кожен із зазначених етапів надавав нових якісних характеристик праву на інформацію та доступу до неї. Водночас цей процес не був стихійним – він відбувався внаслідок постійної боротьби громадян за свої права та свободи [2, с. 80]. Сьогодні, в умовах нових державотворчих викликів, історія розвитку права на інформацію триває, зберігаючи свою актуальність для українського суспільства. Сучасне розуміння права на інформацію в Україні є результатом тривалого історичного процесу, що відображає трансформацію суспільних цінностей, політичних режимів та правових традицій. Конституційне закріплення цього права є не лише юридичною нормою, а й індикатором демократичного розвитку держави, її відкритості та готовності до діалогу з громадянами.

У науковому дискурсі сформувалися два основні концептуальні підходи до трактування права на інформацію, що відображають різні аспекти його правової природи. Як зазначає В. Політанський, перший підхід зосереджується на розумінні цього права крізь призму відкритості та прозорості діяльності органів державної влади. У межах цієї концепції право на інформацію розглядається як інструмент забезпечення доступу громадян до офіційних даних, що виникають у процесі реалізації владних повноважень. Основна мета – гарантувати можливість контролю за діяльністю держави та забезпечити обізнаність населення щодо суспільно значущих процесів. Другий підхід, навпаки, трактує право на інформацію як комплексне суб'єктивне право особи, що охоплює свободу здійснення будь-яких дій з інформацією – її отримання, зберігання, поширення та використання – незалежно від змісту чи джерела. У межах цієї концепції право на інформацію набуває універсального характеру, іноді навіть розглядається як таке, що інтегрує інші фундаментальні права, зокрема свободу думки, переконань, слова та масової інформації [3, с. 8-9].

Обидва підходи мають значення для формування конституційного змісту права на інформацію. Перший – як основа для регулювання доступу до публічної інформації, другий – як ширша парадигма інформаційної свободи в умовах цифрового суспільства. Їхнє поєднання дозволяє сформувати збалансовану модель правового регулювання, яка враховує як потреби громадського контролю, так і права особи на інформаційну автономію.

У міжнародному контексті канадські дослідники визначають зміст права на інформацію крізь призму універсальних стандартів, що включають:

- право шукати, отримувати та поширювати інформацію без обмежень щодо кордонів або засобів передачі;
- обов'язок держави забезпечити доступ до інформації, що має публічне значення, зокрема через цифрові та відкриті джерела;

- презумпція відкритості – вся інформація, що створюється або зберігається державними органами, має бути доступною, за винятком чітко визначених випадків, коли її розголошення може завдати шкоди захищеним інтересам (національна безпека, приватність, правосуддя);
- проактивна публікація – органи влади повинні самостійно поширювати суспільно важливу інформацію, навіть без запиту;
- право на апеляцію – у разі необґрунтованої відмови в доступі до інформації особа має право звернутися до незалежного органу або суду [4].

Ці положення формують основу для конституційного закріплення права на інформацію, яке має бути чітким, недвозначним і таким, що відповідає міжнародним стандартам. Як зазначено в дослідженні Centre for Law and Democracy, доступ до інформації є необхідною умовою демократичного врядування, прозорості та підзвітності влади. Він дозволяє громадянам не лише бути поінформованими, а й активно брати участь у суспільному житті, захищати свої права та контролювати дії держави [4].

У цьому контексті конституційне право на інформацію слід розглядати не лише як декларативну норму, а як інструмент реалізації демократичних принципів, що вимагає належного нормативного забезпечення, ефективних механізмів доступу та правового захисту.

Уточнюючи зміст права на інформацію, В. Політанський відносить до нього можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Крім того, він включає доступ до інформації з метою її перевірки, розміщення відомостей про себе у відповідних інформаційних системах, перевірку достовірності інформації та спростування недостовірної – як в адміністративному, так і в судовому порядку [3, с. 16]. А. Правдюк, у свою чергу, визначає зміст права на інформацію через такі складові: одержання, використання, розпорядження, зберігання та захист інформації [5, с. 104]. Такий підхід дозволяє розглядати право на інформацію як багатокомпонентну правову конструкцію, що охоплює як доступ до інформації, так і її обробку, використання та захист у межах правового поля.

У науковій правничій літературі наголошується, що право на інформацію закріплено у статті 34 Конституції України. Це конституційне положення слугує базовим нормативним фундаментом для взаємопов'язаних правових інститутів – свободи слова, свободи поширення інформації та права на доступ до неї, захист персональних даних. Водночас, обсяг і зміст права на доступ до інформації не вичерпується виключно нормами зазначеної статті Основного Закону. Зокрема, стаття 32 гарантує невтручання в особисте і сімейне життя, за винятком випадків, передбачених Конституцією України, передбачає право громадянина ознайомлюватися з інформацією про себе, що зберігається в органах державної влади. Стаття 50 гарантує доступ до інформації про стан довкілля, якість продуктів харчування та предметів побуту. Стаття 57 зобов'язує державу доводити до відома населення закони та інші нормативно-правові акти [6].

Конституційне право на інформацію отримує свою нормативну конкретизацію через систему спеціального законодавства, що регулює інформаційні правовідносини. Ці акти формують правове поле, в межах якого реалізується доступ громадян до інформації, забезпечується її захист та встановлюються механізми відповідальності за порушення інформаційних прав.

До ключових нормативних актів належать: Закон України «Про інформацію» (1992 р.), який визначає базові поняття у сфері інформації, класифікує її за категоріями доступу, а також встановлює права та обов'язки учасників інформаційних правовідносин [7]; Закон України «Про доступ до публічної інформації» (2011 р.), що регламентує процедури подання та розгляду запитів, механізми реалізації права на доступ до інформації, яка знаходиться у володінні органів державної влади, та передбачає відповідальність за порушення вимог щодо її надання [8]; Закон України «Про звернення громадян» (1996 р.), який гарантує право особи на отримання відповіді на запити, що стосуються діяльності органів влади [9]; Закон України «Про захист персональних даних» (2010 р.), що регулює обробку персональних даних, визначає права суб'єктів таких даних та встановлює вимоги до володільців і розпорядників інформації [10] тощо.

Ці акти закріплюють принципи відкритості, достовірності, своєчасності та правомірності обігу інформації, а також передбачають механізми оскарження у разі порушення прав громадян.

Окрім базових законів, важливу роль відіграє спеціальне законодавство, яке охоплює окремі сфери інформаційної діяльності: у сфері інформаційної безпеки: Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [11], Закон України «Про захист інформації в інфор-

маційно-телекомунікаційних системах» [12]; у сфері засобів масової інформації: Закон України «Про медіа» [13]; у сфері електронного урядування: Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» [14]; Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [15] тощо.

Доповненням до законодавчої бази є підзаконні нормативно-правові акти, які деталізують порядок реалізації інформаційних прав. Серед ключових документів варто виділити «Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» [16].

Аналіз взаємозв'язку між розвитком Інтернету та еволюцією права на інформацію свідчить про те, що сучасні комп'ютерні мережі відіграють ключову роль у зміцненні демократичних інститутів. Інформаційно-комунікаційні технології, як фундаментальна ознака інформаційного суспільства, значно розширюють можливості громадян щодо доступу до різноманітних джерел інформації, сприяючи реалізації їхніх прав і свобод. Цифрові платформи не лише забезпечують пасивне споживання інформації, а й створюють умови для активної участі громадськості у процесах управління, контролю за діяльністю органів влади та захисту власних законних інтересів. Така трансформація інформаційного простору зумовлює перегляд підходів до конституційного регулювання права на інформацію в багатьох державах, зокрема в країнах західної демократії, де спостерігається тенденція до розширення змістовного наповнення цього права відповідно до нових технологічних реалій [17, с. 50].

Таким чином, конституційне право на інформацію в Україні підтримується розгалуженою системою нормативного регулювання, яка охоплює як загальні принципи, так і спеціалізовані механізми, що забезпечують його практичну реалізацію в умовах сучасного інформаційного суспільства.

У цьому контексті право на інформацію слід розглядати як комплексне конституційне право, що включає декілька взаємопов'язаних правомочностей: право на отримання інформації – можливість вільно шукати, отримувати та поширювати інформацію будь-яким законним способом; право на доступ до публічної інформації – гарантована можливість отримувати інформацію, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень; право на захист від неправдивої інформації – можливість вимагати спростування недостовірних відомостей; право на інформаційну приватність – захист від неправомірного збирання, зберігання та поширення особистої інформації.

Висновки. Право на інформацію є одним із ключових прав людини в сучасному демократичному суспільстві. Його конституційне закріплення в Україні стало важливим кроком на шляху до відкритої та прозорої держави. Протягом історії це право пройшло складний шлях – від усних традицій давніх часів до тотального контролю радянської доби і, зрештою, до його гарантування в незалежній Україні. Сучасне розуміння права на інформацію поєднує два підходи: як інструмент контролю за владою та як особисте право людини на доступ, поширення та захист інформації.

Правове регулювання цього права в Україні здійснюється через систему законів, які деталізують конституційні норми. Ці акти забезпечують механізми доступу до публічної інформації, захист персональних даних та інші важливі аспекти.

Розвиток цифрових технологій відкриває нові можливості для реалізації права на інформацію, але також створює нові виклики, які потребують постійної уваги та вдосконалення законодавства. Таким чином, право на інформацію є динамічним інститутом, що вимагає постійного розвитку відповідно до сучасних суспільних потреб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горобцов В.О. До історії конституційного закріплення права громадян України на інформацію. URL: <http://weareukrainians.com/our-publications/on-line-publikatsiyi/do-istoriyi-konstitutsiynogo-zakriplennya-prava-gromadyan-ukrayini-na-informatsiyu>.
2. Кметик-Подубінська Х.І. Генеза правового закріплення та забезпечення доступу до інформації в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 4. С. 76–80. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.10>.
3. Політанський В.С. Право на інформацію як фундаментальне право людини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: [спец.] 12.00.01 – теорія та історія держави та права; історія правових і політичних учень. Хврків. 2016. 24 с.

4. Entrenching RTI: An Analysis of Constitutional Protections of the Right to Information. 2012. URL: <https://peacemaker.un.org/sites/default/files/document/files/2022/07/cldentrenchingrighttoinformation2012.pdf>.
5. Правдюк А.Л. Конституційні засади права на інформацію: актуальні проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 102–104. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/21>.
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657–XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
8. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939–VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.
9. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
10. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.
11. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>.
12. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від 5 липня 1994 року № 80/94-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text>.
13. Про медіа: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2849-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#n2349>.
14. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 року № 851-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>.
15. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2155-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text>.
16. Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 січня 2002 р. № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3-2002-%D0%BF#Text>.
17. Федоренко В.Л., Нестерович В.Ф. Утвердження та конституційне закріплення права на інформацію: від найдавніших часів до сучасності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2019. № 41, том 1. С. 47–51